

MOZGÓ TÖRÉSVONALAK A MAGYAR POLITIKAI TÉRBEN

Hogyan lett a két ellenzékből egy a választói térelmélet szerint?

Péli Gábor

(ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló
Kutatóhely, Számítógépes Társadalomtudomány – RECENS kutatócsoport,
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2021. március 19., opponálás: 2021. március 20. – 2021. április 22.,
véglegesítve: 2021. május 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyar politika talányos eleme a jobbszélt uraló ellenzéki párt sok éve meghirdetett középre vándorlása. 2020 végéig nem történt a politikai térbeli koordináták számottevő változásában is megmutatkozó változás a bal-liberális és Jobbikos ellenzéki tömbök között, míg a kormánypárt és ellenzékek viszonyrendszere lényegesen átalakult. A Downs-féle politikatudományi térelmélet alkalmazásával bemutatható, hogy a 2010-es évtized nagyobbik részén áthúzódó „közeledünk is meg nem is” állapot alatt az ellenzéki tömbök relatív, a kormányoldalhoz viszonyított távolsága csökkent egy új politikai dimenzió uralkodóvá válásával. Ez a relatív közeledés az ellenzéki tömbök átellenes politikai nézeteinek megmaradása mellett is végbemehetett. Az évtized fordulóján ezt egészítette ki végül az álláspontok abszolút értelemben vett, politikai térbeli koordinátákban is megmutatkozó közeledése.

Kulcsszavak: Ellentétes identitás ■ pártverseny ■ politikai tér ■ proximitás
elmélet ■ szervezetek ökológiája ■ szervezeti niche

1. BEVEZETŐ

Egy analitikus modellt javasolok a hazai politikai tér ismert és különböző szempontokból már tárgyalt törésvonalainak (Kovách, 2020; Körösényi, 2012a; Róna, 2008; Szabó és Gerő, 2017) megjelenítésére. A megközelítés elméleti. Az adódó következtetések értékelésénél elsősorban a honi közélet eseményeire, részben pedig empirikus eredményekre (pl. Róna és Molnár, 2017) hivatkozom. A vizsgálódás Anthony Downs (1957) politikatudományi klasszikus közelségi

(*proximity*) elméletére épül. Bemutatom, hogy ennek politikai tere egy sajátos dimenzióval megtoldva alkalmassá tehető a korábban három osztatú hazai politikai felállás (kormányoldal, két ellenzék) két osztatúvá válásának (kormányoldal, ellenzék) magyarázatára. Ellenzéki tömbök alatt a baloldali liberális pártok konglomerátumát és a Jobbik néven ismeretes pártot értem, nem idesorolva a parlamenti képviselő nélküli szerveződéseket. Hogyan lehet proximitás alapú affiliációval magyarázni a politikai tér átellenes oldalain elhelyezkedő alakzatok szövetségbe forrását? Az intézményi kényszer ismert: a választási rendszer kormányalakításra tömbösödés esetén ad esélyt.

Úgy tűnhet, hogy térbeli közelségre alapozó modellezési keretben csak úgy alakulhat ki ácskapcsok nélkül összetartott ellenzéki tömb, ha valamelyik fél áthúzódik a másik térfelére, vagy ha egy köztes ponton találkoznak. Bemutatom, hogy a két ellenzék egymásra találása alkalmasan leírható az eredeti Downs-féle proximitási térelméleti megközelítés alkalmazásával. A kirajzolódó kép szerint az ellenzéki tömbök egymásra találását alapvetően nem a Jobbik hosszú évekig inkább hangütésben (Róna és Molnár, 2017), mintsem politikai kérdésekre adott válaszaiban megmutatkozó centrális irányú migrálása váltotta ki, noha az ellenzéki tömbök közti táv abszolút csökkenéséhez a 2010-es évtized végétől egy ilyen mozgás is járult. Magyarázatom a keret átalakulásán alapszik. A politikai térben zajló események változásokat hoztak létre annak geometriájában, és a tektonikai mozgások hátán a tömbök egymás mellé kerültek. Mindez nagy részében térbeli vándorlás, tehát a politikai kérdések mentén elfoglalt koordináták változása és a felek sarkalatos nézetkülönbségeinek feladása nélkül is végbemehetett.

A 2. rész az elméleti hátteret, benne a politikai proximitás-modellek egy régi problémáját ismerteti. A 3. rész az elméleti probléma orvoslását és az így előálló konstrukció alkalmazását célozza: a térelméleti keretet egy alkalmas dimenzióval megtoldva a honi politikai mozgások magyarázatára használjuk. A 4. rész szervezetelméleti eszközökkel elemzi a Jobbik 2020-ra beindult identitásváltó politikai migrációjának mozgatóit és egyes következményeit. Az 5. rész következtetései és megjegyzései az elméleti keretre és a honi alkalmazás óvatosan kezelendő lehetőségeire vonatkoznak.

2. HÁTTÉR

2.1 Politikai térmodellek

A tudományos diszciplínák hajlamosak egyenként feltalálni a meleg vizet, a közgazdaságtan, a politikatudomány és a szociológia majdnem triplázott térmodelljeik egymás eredményeiről csekély tudomást vevő bevezetésével. E térmodellekben a kínált szolgáltatásokat és az egyéni ízléseket a változók koor-

dinátatengelyek menti értékeivel megadott pontok jelenítik meg, a pontok távolságai pedig a megfelelés mértékét. Hotelling a társadalomtudományi térmodellek archetípusának számító modelljében (1929) az üdítő bódé meszszerűségét mérlegelve dönt a szomszagos vásárló. Hotelling munkájára építve Downs (1957) a politikai kérdések által kifeszített tér pontjaiként jelenítette meg a politikai programokat és a választói preferenciákat. Sok évvel később Hotelling egydimenziós közgazdasági modelljét Lancaster általánosította, bevezetve a sokdimenziós terméktér fogalmát (*commodity space*, 1966), de Downs rokon eredményeire való hivatkozás nélkül. Harmadiknak a szociológia jelentkezett hasonló alkotmánnyal (Blau, 1977), szintén a fenti előfutárok munkáinak említése nélkül. A Blau-tér tengelyein egyének szociodemografikus jellemzői szerepelnek (McPherson, 2004). Az egyének ily módon megragadott társadalmi helyzetéből adódó vásárlói vagy szavazói preferenciáik felkutatásával és formálásával, azaz a Blau-tér pontjainak termék- vagy politikai térbe vetítésével pedig a marketing tudománya foglalkozik.

Vizsgálódásunkat a politikai terekre szűkítjük. A politikum sajátossága, hogy a kínált szolgáltatást, a képviselőt inkább hatalomra kerülve tudják a pártok biztosítani. Míg a termékterekben kínált árumennyiség szaporítható, a képviselői helyek elnyerése nullaösszegű játék, ezért a választó közvetlenül érdekelt képviselő-szolgáltatója választási sikerében, más választók és szolgáltatók ellenében (Körösényi, 2012b). A választók számottevő részét egyben meghatározó erejű márkahűség jellemzi: két tartalmában egyező politikai programra másként reagálnak, ha más párt címkézi fel azokat. A downsi elmélet látszólag nem tud mit kezdeni az utóbbi jelenséggel, mivel a politikai tér tengelyeit adó tartalmi, politikai kérdésekben csak részlegesen, áttéteken keresztül jelennek meg olyan szempontok, mint a párthoz kapcsolódó bizalom és a mögöttes világkép. A csapatszellem mindent felülíró hatásáról már Montesquieu írt [1975]: egy időben Konstantinápoly társadalmát két pártra oszlott, a kékek és a zöldek, amelyek a fogathajtói játékok csapatainak kék és zöld ruhás hajtóiról nyerték elnevezésüket. Hatalom, pozíció, a bírói ítéletek tartalma mind a színektől függött, végső soron attól, hogy az uralkodó melyik színt pártolta.

A politikai oldalhoz húzás hatásainak elméleti bennfoglalására tett kísérletet az irány menti szavazás elmélete (*directional voting*, Rabinowitz és Macdonald, 1989). Faék egyszerűségű modellje egy előjeles számtengely mentén helyez el pártot és választót, az azonos előjelű pozíciók elfoglalóit egy táborba sorolva. Párt és választó számértékeinek szorzata adja a választó párt iránti érzülete hevét és irányát. Mivel a szorzat eredménye egyazon féltengelyen pozitív, átellenesen negatív, a felek egyazon oldalon pozitív érzélemmel viselkednek egymás iránt, a másik oldallal szemben negatívvá, az egymás iránti érzület pedig annál erősebb lesz, mennél nagyobb abszolút értékű pozíciókat foglalnak el a szorzatban szereplő politikai aktorok. A direkcionális

modell előnytelen vonása, hogy a térfelünkön lévő pártot annál vonzóbbnak láttatja, mennél szélsőségesebb álláspont, azaz a tengely mentén nagyobb abszolút értékű szám jellemzi azt. Ezen javított például Merrill és Grofman proximitási és direkcionális elemeket ötvöző munkája (1999), amely saját térfélen a proximitási, a térfelek között pedig a direkcionális hatásokat helyezi előtérbe. De mindkét modellt alkalmatlanná teszi szempontunkból, hogy az átellenes oldalakat egymás iránti örök szeretetlenségre ítéli. A 3. pontban egy engedékenyebb megoldással ágyazzuk be a direkcionális hatásokat a proximitás elméletbe, amely így a mégoly különböző felek egymásra találását is lehetővé teszi. Többdimenziós proximitás alapú modellünk az adottnak vett szembenállás mértékét egy külön, dichotóm értékkészletű térdimenzióval jeleníti meg. Mivel a pártok közötti politikai távolság nagyságát valamennyi dimenzió mentén elfoglalt helyzetük befolyásolja, a szembenállási dimenzió kellő súlyozásával akár a többi tengely mentén diametrális helyzetet elfoglaló szereplők relatív távolsága is csökkenthető, amint ez Magyarországon a bal- és jobboldali ellenzékek vonatkozásban bekövetkezett. A modell geometriai, de ismertetéséhez kvalitatív eszközök is elegendőek. Alapozásul a térbeli dimenziószám változásával kapcsolatban teszünk néhány megállapítást.

2.2 A dimenziószám szerepe

Módszertani vagy elméleti megfontolások vezérelhetik a téralapú modellek dimenziószámának megválasztását. A módszertaniak sokszor a komplexitás kezelésével kapcsolatosak. Amikor a cél a megfigyelési egységek nagy számú változóval való megjelenítése és az így rendszerezett adatok sokváltozós statisztikai módszerekkel való elemzése, a dimenziók alkalmasan szaporíthatóak. A rétegződéskutatások dimenziók tucatjaival dolgozhatnak (Kolosi, 1988). Ilyenkor a dimenziókon megjelenített változókat a kutatók alkotják meg, számuk változtatásával pedig például modelljeik robusztusságát tesztelik. Ezzel szemben a nem pusztán módszertani, hanem elméleti megfontolású dimenziószám választás esetén a tengelyek változói a teret benépesítő szereplők számára is ismertek, jelentőséggel bíróak lehetnek. A termékterek közönsége a termékdimenziók mentén méregeti a vállalatok ajánlatait. A politikai terek dimenziói a választókat foglalkoztató kérdések. Az utóbbi két esetben a változók számának szigorú kognitív kapacitásbeli korlátai vannak, mert a döntéseinket legfeljebb néhány szempont figyelembe vételével hozzuk. Azonban a szigorúbb, hamarabb jelentkező komplexitási korlát miatt sokszor esélye sincs a dimenziószámnak ezt a kognitív korlátot megközelíteni. A termékterek számítógépes szimulációinál a keretező térszegmens sokszor csak egydimenziós (pl. García-Díaz–Witteloostuijn–Péli, 2015), esetenként kétdimenziós (García-Díaz–Péli–Witteloostuijn, 2020). Matematikai gazdasági modelleknél előfordul

a masinéria tetszőleges dimenziószámra való kiterjesztése (pl. Irmen–Thisse, 1998), de itt is kedveltebb az egydimenziós eset mélységi elemzése, amelynek végeztével a szerzők rituálisan elmormolják, hogy eredményeik értelemszerűen általánosíthatóak magasabb dimenziókra. Ez néha valóban így van, máskor meg nem. A dimenziószám növekedése ugyanis megváltoztatja a tér geometriai tulajdonságait, új helyezkedési feltételek elé állítva a bentlakókat. Így új pozíciók nyílhatnak apró specialista cégek számára a generalisták széles *niche*-ei közt kitaruló hézagokban (Péli–Nooteboom, 1999), vagy a megnövekedett cella számú perifériákon (Bruggeman–Péli, 2014). Monopólium esetén dimenziószám függő a monopolista óriás niche profit maximalizáló átmérője (Péli–Witteloostuijn, 2008). Politikai modellünkben egy további, a következőkben részletezett dimenziós hatás érvényesül.

3. TÉRMODELL

Adottnak tekintjük a nemzetközi viszonylatban is erősnek számító hazai politikai polarizációt. A szembenálló felek között húzódó politikai törésvonalak kialakulásáról lásd egyebek között Bíró-Nagy (2019), Körösenyi (2012a), Patkós (2019), Patkós és Farkas (2020) munkáit. Kiindulásul a 2010-es évek első felének politikai terét vesszük, amelyben a kifeszítő kérdések számottevő részében egymással ellentétes pozíciót foglalt el a kormánypártokat közrefogó két ellenzéki alakzat, a bal-liberálisok és a Jobbik párt. Az évtized második felére azonban a két ellenzék hasonló térbeli helyzetbe került, és a közkeletű nézettől eltérően ez alapvetően nem a Jobbik középére kéredzkedésének következménye volt. Róna és Molnár (2017) politikai megnyilvánulások tartalmát mérő kutatása szerint a párt témafelvetései adatfelvételük 2016-os lezártáig érdemben nem szelődtek; a korabeli jobbikos kommunikációs fordulattal összhangban a hangnem, a retorika változott a tartalmi radikalizmus maradása mellett. Modellünkkel bár más módszerrel, de rokon következtetésre juthatunk. Egy már korábban megjelenő dimenzió vált uralkodóvá, amely hatására a politikai tér felgyűrődött, és a tér hátán mint jégtáblákon utazó ellenzéki tömbök relatív távolsága lecsökkent. A Jobbik magaviseleti iparkodása, a bal-liberálisok ehhez kapcsolódó elszánt múltelengedési tréningjei e relatív csökkenésnek inkább következményei, mintsem kiváltói lehetnek.

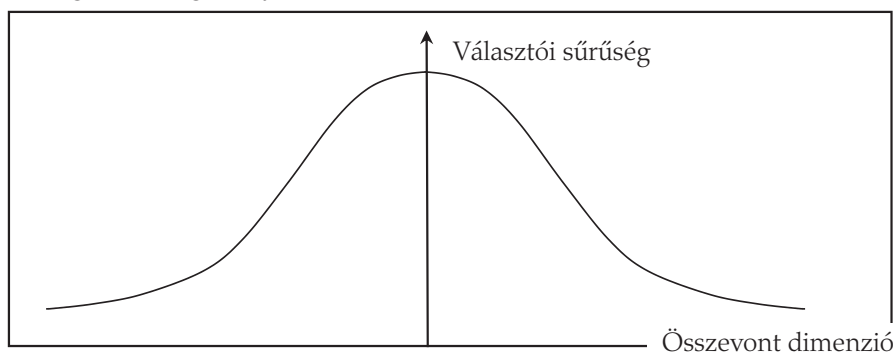
3.1 Egydimenziós megjelenítés

Indító példánkon szemléltetési cézzal egyetlen dimenzióba sűrítjük a hazai politikai teret alkotó kérdéseket (1. ábra). Ezt azért tehető meg, mert elemzésünk nem támaszkodik a teret kifeszítő politikai kérdések konkrét tartalmára.

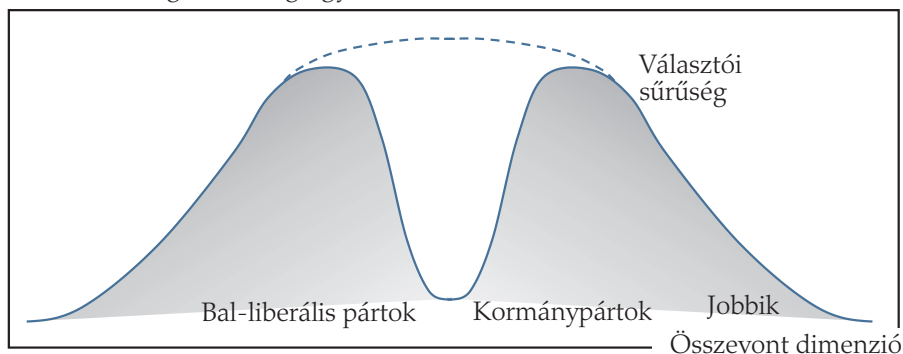
Nem kötjük ki, hogy az összevont politikai dimenzió valamilyen bal-jobb tengelynek felel meg, ahogy nem is zárjuk ki azt. Kiindulásként, a megosztó hatásoktól első megközelítésben eltekintve úgy vesszük, hogy a politikai kérdésekkel kapcsolatos választói preferenciák a politikai tengelyek skáláinak közepén zömülnek (Downs, 1957; Carroll, 1985): kevesen lesznek a széleken, és sokan közöttük. Így a függőleges tengelyen a vízszintes tengelyen megjelenő politikai álláspontok választói gyakoriságát ábrázolva egy szimmetrikus, közepe gömbölyödő és a széleken elfogyó eloszlási képet kapunk (1.a ábra).

1. ábra. Egydimenziós ábrázolás: a választói sűrűségeloszlás a politikai kérdések összevont dimenziója felett

a. Megosztottság hiányában

b. A hazai megosztottság figyelembe vételével

Azonban a polarizáció megjelenése eltávolíthatja az egymáshoz mégoly hasonló társadalmi háttérű egyének nézeteit is. A csapatszellem és az oldalfüggő keretezések hatása a tér számos politikai kérdése mentén megjelenik. A polarizálatlan társadalmakra jellemző centrum Magyarországon kalapformájúra hor-

pad.¹ Az 1.b ábrán az árokkal elválasztott választói sűrűségcsúcsokat a kormányoldal és a bal-liberális ellenzék birtokolja, a Jobbik helye pedig a két púptól jobbra eső, lehetséges választókban kevésbé dúskáló szélén volt a közelmúltig.

Ha az összevont dimenzióba a bal-jobb megosztást látjuk bele,² úgy az 1.a ábra Orbán Viktor miniszterelnök 2010-es évek elejétől képviselt elképzelését példázhatja: a centrum terpeszkedő kormánypártjai elszigetelik egymástól a szélekre szorult ellenzékeket. De kiemelendő, hogy az 1.b ábra horpadása már a 2000-es évek elején megvolt. A 2010-es bal-liberális összeomlást követő kormányoldalhoz pártolás töltött rajta valamennyit, majd későbbi újramélyülése az évtized végére megingatta a kormánypárti *Miénk itt a tér* berendezkedést. A hagyományörzésből továbbra is bal-jobb oldalinak nevezett eloszlás közepén egy választóban ritka terület húzódik.

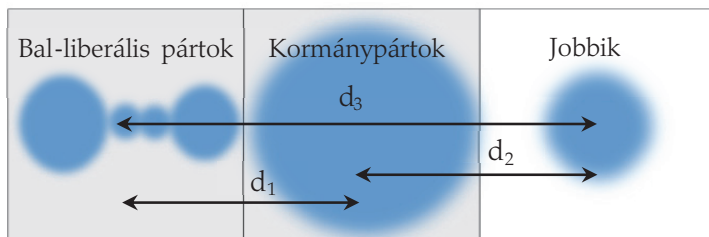
3.2 Kétdimenziós megjelenítés

A feladatunk szempontjából túlegyszerűsítő egydimenziós modellt megtoldjuk egy változóval, amit a függőleges tengelyen ábrázolunk (2. ábra). Ezzel beáldozzuk az 1. ábra választói sűrűség tengelyét, melyet a papír síkjára merőlegesen képzelünk el a továbbiakban, és a választói tér sűrűsödési csúcsainak megfelelő zónákat szürke színezéssel jelöljük. Mondandónk szempontjából nem szükséges megneveznünk a vízszintes tengelyen szereplő összesített politikai változó komponenseit, túl azon, hogy azok a közvéleményt foglalkoztató politikai kérdéseket fedik le. A hozzáadott tengelyt azonban nevesítjük. Ez nem egy, konkrét politikai kérdések mentén elfoglalt pozíciót jelenít meg, hanem egy politikai érintkezések során kialakuló attitűdnek, a kormánnyal való szembenállásnak a mértékét jelzi. Dimenzióink honi értékkészlete dichotóm: velünk vagy ellenünk.

A hozzáadott szembenállási, – vagy polarizációs – térdimenziónak kiemelt szerepe lesz a továbbiakban. A polarizáció politikai interakciók során alakul ki, mértéke egyebek közt függ a szereplők helyzetétől, beállítottságaitól, azaz olyan változóktól, amelyek maguk is egy tartalommal bíró politikai tengelyen szerepelnek, vagy szerepelhetnének a térmodellben. Ugyanakkor a szembenállás alakulása általában nem magyarázható meg csupán a felek politikai koordinátái különbözősége alapján. Öngerjesztő hatások érvényesülnek, a politikailag elkötelezett választók hajlamosak az újonnan felmerülő helyzetben olyan vonatkozásokat keresni, melyek kapcsán az ellenoldallal ellentétes álláspontot foglalhatnak el. A politikai tér önálló szembenállási dimenzióval való bővítésétől azt reméljük, hogy ezáltal olyan jelenségek válnak modellezhetővé, amelyek pusztán a tartalmi kérdéseket megjelenítő politikai tengelyek mentén elfoglalt pozíciókból nem következnek.

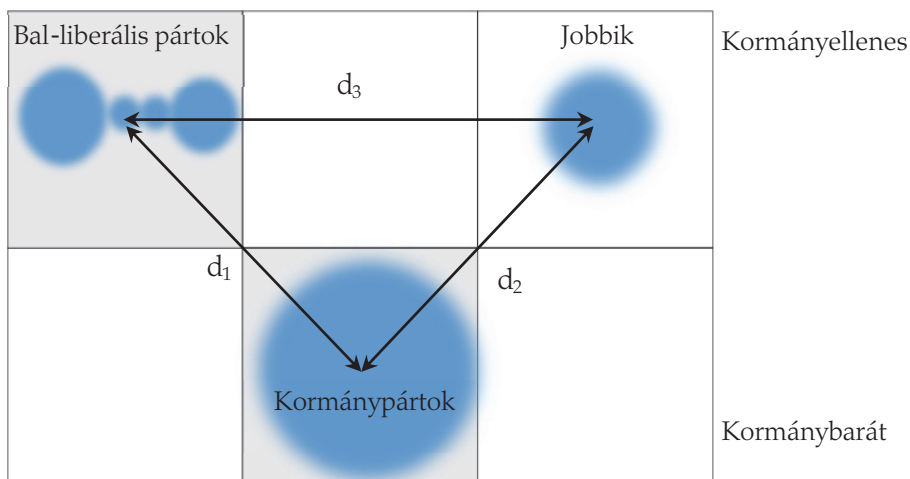
2. ábra. Kormány és ellenzékek szembenállásos politikai térben

a. Pozíciók egyetlen dimenzió mentén

A politikai kérdések összevont dimenziója

b. Pozíciók a szembenállási dimenzió bevezetésével

Megjegyzések: Véges számú skálaelemmel rendelkező, azaz cellákból álló politikai térben a távolságokat a vonatkozó cellaközéppontok távolságai adják. A szürke cellák a választói sűrűségcsúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra).

A későbbiekhez viszonyítási alapként szolgáló 2.a ábra még továbbra is egyetlen tengely mentén ábrázolja a kormány és a két ellenzék felállást, feltüntetve a politikai tömbök térbeli helyzetét is, de még a Jobbik megjavulása előtti állapotokat tükrözve. Nem mellékesen, az 1.b ábra választói sűrűségpúpjai aszimmetrikusan helyezkednek el a 2.a ábra összevont dimenziója mentén: a szürke színezéssel jelölt választói centrumok a kormánypártok és a bal-liberális ellenzék pozíciói fölé képzelendők, míg a Jobbiknak marad a harmadik cella választókban kevésbé dúskáló (fél)perifériája. A 2.a ábra nem ad

ötletet az ellenzéki tömbök közeledésének proximitási, azaz homofília alapú értelmezéséhez, mely szerint a hasonlóak vonzzák egymást (McPherson–Smith-Lovin–Cook, 2001). A kormány és ellenzékek közti d_1 , d_2 távokat jóval meghaladja az ellenzékek d_3 távolsága. Nem segítene az ellenzékek egyazon oldalon való szerepeltetése sem, mert ez a 2010-es évek végéig jellemzően nagy d_3 távolságukat becsülné alá.

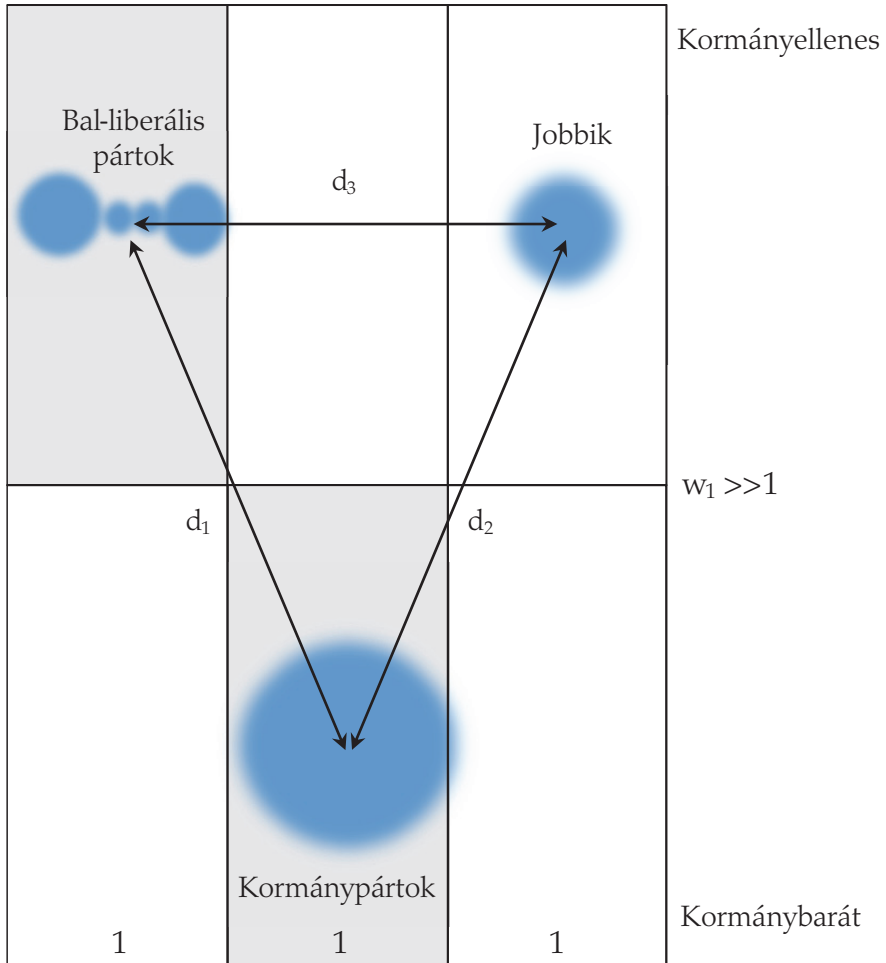
A 2.b ábra már megjeleníti a kormánypárti–ellenzéki dimenziót is. Változóinkat a modell megszorítása nélkül standardizáltnak vehetjük, azaz a tengelyek kiindulásul szolgáló léptégeit egyezőnek. A két ellenzéki tömb új dimenzió menti elkülönülése megnöveli a kormányoldaltól mért d_1 , d_2 távolságaikat. Így kettejük változatlan d_3 távolsága relatív értelemben csökken a kormányoldaltól mértékhez képest. A 2.b ábra már alkalmas annak megjelenítésére, hogy a felek a kormányoldaltól is meglehetősen távol állnak. Ez azonban még nem felelteti egymással szembeni nem különben erős ellenérzésüket. Második dimenziónk nem valamely konkrét politikai kérdéshez kötődik, hanem a választási rendszerekben gyakran megjelenő ellentétes identitásokhoz. Hasonló, oppozícióval létrehívott és fenntartott szakadékok létrejötte jól ismert a szervezeti populációk szociológiájából is. A piaci forrásmegosztás elmélete (*resource partitioning theory*, Carroll, 1985) egyik specifikus modellje szerint a centrumot elfoglaló nagyvállalatok ellenében az ‘autentikus’ kínálatú apró szervezetek maguk hozzák létre a speciális termékeikből és elszánt vevőikből előálló piaci periferiát (Carroll–Dobrev–Swaminathan, 2002). Ilyen minőségi keresletet hozott létre az amerikai kézműves sörök mozgalma is a múlt évezred végén (*microbrewery movement*, Carroll–Swaminathan, 2000). A mozgalmár serfőzők karakteres ízű, autentikus módszerekkel főzött söröket kínáltak az olyan unalmas ipariak helyett, mint a Budweiser és a Heineken. A jól felszerelt ipari gyártók persze különösebb hűhó nélkül leutánozhatták volna e sörkülönlegességek fizikai és ízbeli tulajdonságait, viszont elkerülhetetlenül a rossz oldalon találták magukat a kis főzdék mozgalma által életre hívott és harciasan védett *autenticitás* dimenzió mentén. Az autenticitás kulturális termék (Hannan, Pólos és Carroll, 2007). Mibenlétét az alternatív főzdék és hard-liner fogyasztók definiálták az ipari gyártók ellenében. Az ellentétes identitások mentén létrehozott dimenziók a Jó és a Rossz örök harcának szinterei, ha a címkék leosztásában nincs is egyetértés a felek között.

3.3. Súlyozás

A politikai cselekvés *trade-off*ok menti választásokat követel. Ezért akár tetemes d_3 táv mellett is elképzelhető kisebbik rossz alapú társulás ellenzéki tömbök között, ha a kormányoddallal való szembenállásuk elegendően nagyra nő.

A térdimenziók jelentőségük (*salience*) szerint súlyozhatók. A szembenállási dimenzió nagyra nőtt súlyát léptékének növelésével jelenítjük meg. Így egységnyi eltérés a kormány–ellenzék-tengely mentén többel növeli a d távolságokat, mint egységnyi eltérés a vízszintes tengely mentén. A súlyozás affin lineáris transzformáció, mely w paraméterének nagysága szerint nyújtja vagy torlasztja a teret a súlyozásnak kitett tengely mentén. Az elastikus tér hátán utazva megváltozik a teret benépesítők helyzete, méghozzá a koordinátáik változása nélkül: nem a szereplők másznak el, hanem a keret mozog.

3. ábra. Kormány és ellenzék fokozott szembenállása

Megjegyzés: A szürke cellák a választói sűrűség csúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra).

A 2.b ábrán a tengelyek súlyait még egységesen 1-nek vettük. A 3. ábrán a $w_1 \gg 1$ súly a függőleges tengely megnőtt jelentőségét jelzi, míg a vízszintes változatlan maradt. A lépték, azaz a tércella élhosszúsága egységnyiről szintén w_1 -re nőtt a szembenállási tengely mentén. Megnyúlt terünkben a kormányoldaltól mért d_1 és d_2 távolságok már nagyobbak, mint az ellenzékek változatlan d_3 távolsága. Modellünk súlyozása konszenzuális, a szereplők közös érzületén alapuló: kormányoldal és ellenzék egyként meghatározó jelentőséget tulajdonít a politikai szembenállásnak. A 2.b és 3. ábrák közötti különbség a szembenállási dimenzió jelentőségének az évezred eleje óta végbement változását jeleníti meg. Az ellenzéki tömbök változatlan d_3 politikai távolságuk melletti relatív közeledését mutatja a 3. ábra. A szembenállási változó súlyát a politikai szereplők közösen hízlalták nagyra; növekedése az ellentétes választói identitások jegecesedését tükrözi. De nem feltétlen azért vagyunk ellenségeisebbek egymással, mert a világról alkotott nézeteink távolodtak volna. Kormány és ellenzékek távolságának növekedése nem igényli konkrét politikai kérdésekben, azaz a vízszintes tengely mentén elfoglalt pozícióikban megjelenő távolodásukat. Önigazoló lények lévén idővel a konkrét politikai kérdésekben vallott nézeteinket a pártállásunk szerint elvárhatóhoz igazíthatjuk. Az ilyen polarizációs hatások által is dagasztott, elkülönülő választói sűrűség-centrumokat szürke zónák jelzik a 2–4. ábrákon.

3.4 Fázishatár

Történetünk első fázisa itt véget ér. Az eddigiek nem feltételezték, és nem is zárták ki a közeledést az ellenzéki tömbök vízszintes tengely mentén ábrázolt átellenes politikai nézeteiben. A kormányoldaltól kerültek mindketten távolabb, mígnem a 2010-es évek végére a kormányoldaltól mért távolságaik meghaladták a kettejük közöttit. A relatív közeledés akár elegendő is lehet egy választásokig tartó nemszeretem technikai szövetséghez. Mint az ilyet szorgalmazó Heller Ágnes filozófus fogalmazott (2017a), az Egyesült Államok sem politikai rokonszenv alapján lépett ideiglenes szövetségre Sztálinnal. A szerző azóta politikai időszerűségét veszített másik írásában (2017b) még a Jobbik szégyenletes dologairól és „befogott orral” való együttműködésről írt, azaz a megmaradó politikai távolságok mellett követendő bal-liberális hozzáállásról. De a tény, hogy az ellenzéki tömbök már közelebb álltak egymáshoz, mint a kormányoldalhoz össz-tönzöleg hatott tényleges, mérhető közeledésük megkezdésére.

A második fázisban az ellenzéki tömbök távolsága abszolút értelemben is csökkent. A 2020-as évtől jól észlelhető, centivel is mérhető közeledésük két, egymást követő folyamattal ment végbe. Az egyik kognitív, és az összeférhetetlen politikai álláspontok eljelentéktelenítésére, tudati munkával történő hátrasorolására irányult. Az elsőben az ellenzéki különbségek gondolati leérté-

kelése húzta összebb politikai térbeli távolságukat. Az elválasztó kérdések súlya (vízszintes tengely) ezúttal nem pusztán a szembenállás növekvő súlyához képest csökkent, hanem abszolút értékben is, amint geometriai keretünkben alább megjelenítjük (3.5). A második, távolságot apasztó folyamatban már nem a tér változik, hanem a szereplők térbeli koordinátái: az ellenzéki tömbök politikai kérdésekben elfoglalt álláspontjai egymás felé mozdulnak. Ezen migrációt majd a 4. pontban vizsgáljuk.

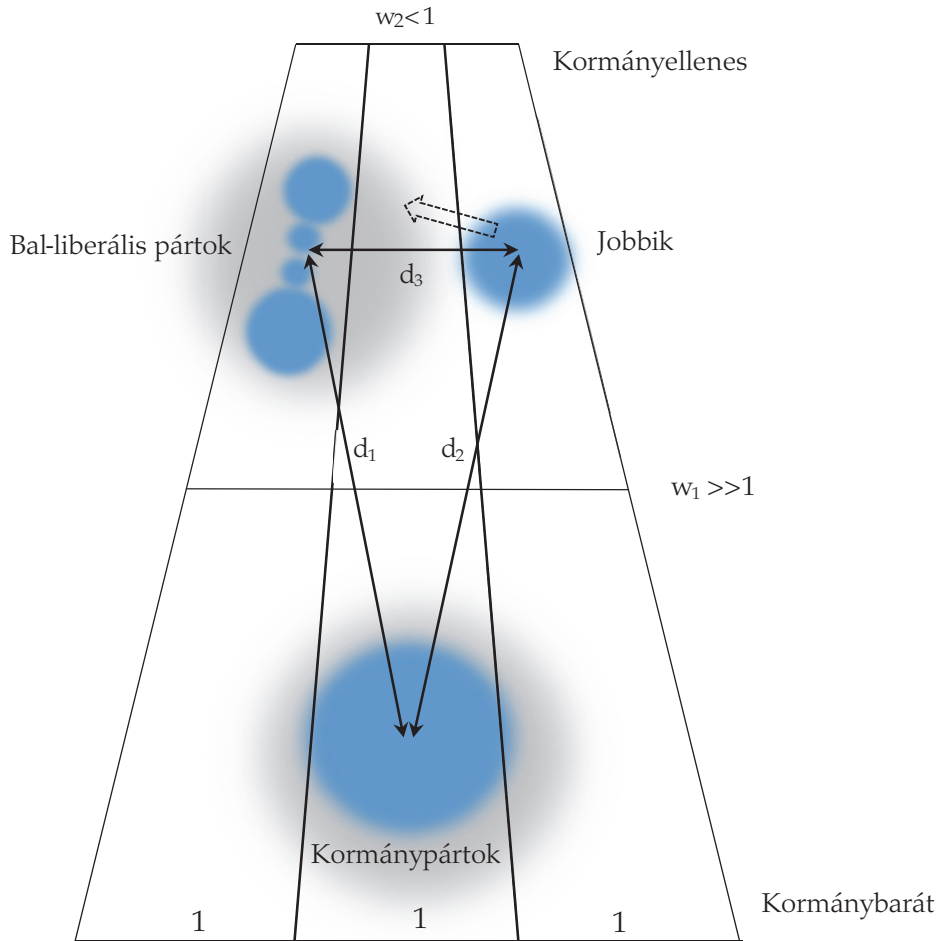
3.5 Szelektív súlyok

A 3.3 pont súlyozása a másikkal való szembenállás fontosságára vonatkozó nemzeti konszenzuson alapult. Az erre ráültetett második súlyozás viszont politikai oldalfüggő lesz, és az ellenzéki különbségek házon belüli átértékelését tükrözi. Utóbbit példázzák a 2020-as borsodi időközi országgyűlési választás fejleményei. A választás előtt a közös jobbikos ellenzéki jelölt erőteljes ecsetvonásokkal vázolt, rasszista metaforái váltak ismertté, de pártja nem léptette vissza. Kármentésként a bal-liberális pártok jelesei a helyszínre sietve biztosították támogatásukról az illetőt. A tényállásra botlásként tekintettek, mint a sokat látott gyarmati tisztviselő, ha neszét veszi, hogy kannibál szövetségesük suttyomban, szigorúan csak törzsi ünnepekkor, elfogyaszt egy-egy misszionáriust. Ezzel szándékuk szerint nem antirasszista eszméiket adták fel, hanem azok következetes képviselétét, és azt is csak szövetségesük megítélésére szorítkozva. A féloldalas ítélezést féloldalas súlyozás jeleníti meg a 4. ábrán: tartja a distanciát a kormánypártokkal, de az elválasztó politikai kérdések vízszintes tengelyének léptékét összerántja az északi fertályon ($w_2 < 1$). Ezzel d_3 ellenzékek közti értéke lecsökken a 3. ábrán szereplőhöz képest, míg a d_1 és d_2 kormányoldaltól mért távok lényegében változatlanok maradnak.

4. OLY TÁVOL VAGY TŐLEM, ÉS MÉGIS KÖZEL

Bár a politikai különbségek jelentőségének leértékelése már abszolút értelemben csökkentette az ellenzékek észleleti távolságát, ez továbbra sem követelte meg konkrét politikai kérdésekben elfoglalt diametrális álláspontjaik változását. De a 2022-es választások közeledtével már nem volt elegendő a tér kognitív gyűrgetése. Az ellenzéki tömböknek politikai térbeli koordinátáik mentén kellett egymás felé mozdulniuk, nem kímélve tabukkal védett, identitásképző álláspontjaikat sem. A Demokratikus Koalíció elnöke megértést fedezett fel magában a Jobbik nemzeti szempontokra figyelmeztető hozzáállása iránt (Heti Világgazdaság, 2020), míg utóbbi vezetője már megvitathatónak látta a határon túli állampolgárok szavazata esetleges elvételének kérdését (Heti Válasz, 2020). E gesztusok

4. ábra. A politikai távolságok szubjektív súlyozása

Megjegyzés: A szürke zónák a választói sűrűségcsúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra), s egyben a kormánypártok és a bal-liberális ellenzék elfoglalta niche-eket.

jól kivehető politikai térbeli elmozdulásokat jeleznek, a feromonok szintjén beinduló politikai kémia. Már nem a színpad mozog, a szereplők lépnek egymás felé.

A forrásmegosztás-elmélet 3.2-es pontban ismertetett változatát az ellentétes identitások mentén történő elkülönülés leírására használtuk. Most az elmélet általánosabb kereslet-elengedési modelljét (*resource release*, Carroll, 1985; Carroll–Dobrev–Swaminathan, 2002; García-Díaz–Witteloostuijn–Péli, 2015) alkalmazzuk a Jobbik időleges nagyra növése, centrumba kívánczósága és ezt követő visszanyesetése magyarázatánál. E modell politikai szervezetekre hangoztató változata a következő: a politikai tér választói keresletben dús centrumát

elfoglalni vágyó nagy pártok általában széles választói merítési bázis (niche) jellemezte generalisták. De mert a pártok elkülönítenék identitásukat és politikai niche-eiket versenytársaikétól (Lowery et al., 2013), a centrumbeli tologás taszítja is őket. A generalisták csak ritkán tudják bevenni a centrum közepét, inkább egyfajta centrum-periféria közötti helyzetet foglalnak el. A perifériákon pedig keskeny niche jellemezte, apró specialista pártok tenyésznek. A szavazóban gyér politikai peremet a nagyok általában meghagyják a radikálisoknak. Ezért e kis pártok létét legfeljebb hasonlóan apró radikálisok részéről éri fenyegetés, feltéve, hogy nyugton megmaradnak a nagyok küzdelmétől távoli perifériákon. A centrumbeli verseny hatására a nagy, generalista pártok egy része, vagy éppen többsége kiszoródik. Kiszorítóik pedig a megüresedett pozícióikat elfoglalva közelebb kerülnek a centrumhoz, ahol még nagyobbra nőnek. A választói merítési bázisuk határait azonban nem feszegethetik korlátlanul. A politikai niche túlszárnyalásával összeegyeztethetetlen nézetű választók kerülnek egy kalap alá, ami nettó szavazatvesztést eredményezhet. Ezért a túlélő nagyok centrumba menetelükkel párhuzamosan kivonulnak a (fél)perifériákról, politikai képviselet nélkül hagyva az ottani választókat (*resource release*, kereslet elengedés). Ez kis specialista pártokat szív be a porond szélein megürülő helyekre. A választók felosztatnak a centrum nagyjai és a szélek apraja között, s innen egymás köreit nem zavarva üzengethetnek egymásnak.

Az MDF 1994-es összezsugorítása után a Fidesz sikerrel mozdult rá a centrális jobb-közép pozíciókra, míg az MDF után árván maradt (fél)periférián előbb a MIÉP, majd a Jobbik rendezkedhetett be. A 2010 utáni NER-es elgondolás az elhagyott MSZP–SZDSZ centropozíciók jobbra néző részének elfoglalása és a bal-liberális ellenzék pártjai félperifériás, kis-közép párti helyzetbe tolása volt. A fideszes niche balfelé megnyúlt. A választók magát ettől elhanyagoltnak érző jobb széle felhízta a Jobbikot, ami egy nap a tükörbe pillantva egy Fidesz helyén lévő nagy pártot látott visszanézni. Politikai niche-ét a közép-jobb centrum szavazói irányába (1.b ábra, jobb csúcs) hosszabbítva meg, és egyúttal szél-jobbos pozícióit is őrizgetve azonban a Jobbik is a niche túlfeszítésének hibájába esett. De mert a szélek specialistái karakteres identitású politikai és életmód radikális szavazókra hajtanak, a Jobbik niche-bővítése erősebb elriasztó hatást keltett, mint az eleve közös nevezős generalista politikát kínáló Fideszé. A jobb centrumban így egy megtépzott hitelű Jobbik került gyilkos niche-átfedésbe a nagyobb és szervezettebb kormánypártokkal. Realizált niche-ét (Hannan–Freeman, 1989) – a politikai térdarabot, ahonnan ténylegesen reászavaztak – visszametszették a 2018-as választások. A Jobbik évtized végi második közép felé mozdulása során már közvetlenül a bipoláris választói sűrűség-eloszlásnak a kormányellenes felső zónában lévő bal centruma irányába haladt (4. ábra). Mint az ábrán látszik, a Fidesszel való niche-átfedés elkerülését a szembenállási dimenzió súlya növekedésével szélesre nyíló északi átjáró tette lehetővé. A domináns ellenzéki szerephez addigra megnyugta-

tóan legyengülve, de így is jelentős mennyiségű szavazót mozgósítva végül bevehetővé vált a 2020 végén alakult ellenzéki koalícióba.³

1. tábla. Az ellenzéki közeledési dinamika jellemzői

	Első fázis 2010-es évek eleje-dereka	Második fázis 2010-es évtized vége	
		Az évtized fordulója	
Ellenzéki távolság változási módja	Relatív csökkenés	Abszolút csökkenés	
Oka	Kormányval való szemben- állás növekedése	Ellentétek leértékelése	Közeledés tartalmi kérdésekben
Kommunikációs szinten	Jobbik: Meghirdetett közép-re mozdulás Bal-liberális tömb: Status quo őrzése	Kölcsönös igazodás	

5. ÖSSZEFOGLALÁS, ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A bal-liberális és jobbikos ellenzékek politikai térbeli közeledését két fázisban tárgyaltuk, amelynek főbb elemeit az 1. tábla foglalja össze. Az első fázis alatt (2010-es évek eleje-dereka) a relatív, kormányoldaltól mérthez viszonyított távolságuk csökkent a politikai szembenállási dimenzió eluralkodása következtében. A relatív közeledés megfért a tömbök identitásközeleli kérdésekben elfoglalt ellentétes álláspontjainak továbbélésével. A második fázisban (2010-es évek vége) két egymást követő folyamat által abszolút értelemben is csökkent az ellenzékek politikai térbeli távolsága. Az első során ellentétes tartalommal tabusított álláspontjaikat még nem feladták, hanem jelentőségükben hátrасorolták. A második folyamattal már az álláspontjaikat kódoló politikai térbeli koordinátáik közeledtek. Az ezzel járó identitásbeli elmozdulás mértéke jóval nagyobb volt a Jobbik esetében.

A bemutatott modell elméleti, alapjául az elmúlt évek politikai példái szolgáltak. Változói (a politikai kérdések mentén elfoglalt álláspontok, a politikai szembenállás mértéke, az egyes politikai kérdések egymáshoz viszonyított jelentősége) mérhetőek a közvélemény-kutatások hagyományos eszközeivel. A relatív közeledés ábrázolásával geometriai modellünk összebékít olyan elmentmondó észleleteket, amelyek szerint az ellenzékek éveken át folyamatosan közeledtek egymáshoz, miközben rendíthetetlenül hűek maradtak összeegyeztethetetlen nézeteikhez. Az alkalmazási következtetések levonása tekintetében óvatosságra intő, hogy a politikai térbeli elhelyezkedésről a pártok közéleti megnyilvánulásai alapján alkotunk képet. A pártok, mint a szervezetek általában, nagy belső tehetetlenségű jóságok (Péli-Pólos-Hannan, 1999). Ezért a két ellenzéki blokk eggyé tömbösödésének sikere szempontjából döntő, miként kapcsolódnak a vezetői szintek politikai térbeli elmozdulásai a mögöttes táborokban zajló folyamatokhoz (lásd Róna elméleti áttekintését a politikai

törésvonalak meglétének szükséges és elégséges feltételeiről, 2008). A Jobbik megígérte, hogy megjavul. Mennyire követi a párt – klasszikus kifejezést kölcsönözve – „borzalmas”, vagy annak ítélt tagsága magukat kevésbé borzalmasnak tartó vezetőit? Ténnyé vált, hogy a mérvadó, civilizált közvélemény megjelenítőiként fellépő bal-liberális véleményformálók végleg kiengedték a politikai karanténból a Jobbikot. Ugyanakkor a párt bejelentette, hogy az előválasztásokon rovott múltú jeleseit, köztük a már említett borsodi választási fiaskó főszereplőjét gondolja szerepeltetni, ezzel újabb próbának téve ki szövetségesei megbocsátási kapacitását. Brechti hasonlattal: nem csak a népet, de egy párt táborának nézetrendszerét sem egyszerű lecserélni.

JEGYZETEK

¹ Stanislav Dobrev kutatása (2000) a politikai polarizációs hatás sajátos társadalmi tovaterjedését példázza. Bulgária rendszerváltás utáni sajtópiaca az 1.b ábrához hasonló két púpú olvasói sűrűség-eloszlást mutatott. A két centrumhoz két politikai tömb tartozott, a posztkommunista baloldali és a velük szemben formálódott jobb. A centrumokat a nagy bal- és jobboldali napilapok olvasói alkották. A sajtó konglomerátumokhoz kisebb tematikus (sport, hobbi, életviteli) magazinok tartoztak, amelyek olvasótáborra szintén meghasadt, így a centrumok melletti perifériákon ugyanazon témakörök apró bal- és jobboldali lapjai tenyésztek. A szerző személyes közlése szerint a bal-jobb törésvonal a szexmagazinok specialista niche-ét is kettészelte, ha ennek tartalmi hatásaira nem is terjedt ki a kvantitatív kutatás.

² Ennek egyszerűsítő hatásairól lásd például Róna és Sós írását (2011).

³ Az írás anyaga 2021 májusában lett lezárva. A 2021 eleje óta bekövetkezett fejlemények magyarázata már alapvetően nem térelméleti. A politikai karanténból való kiengedtetés emancipációs ereje alighanem alá lett becsülve, az *akkor most már szabad szeretni*-hatás 2021 első harmadában ismét vezető ellenzéki pozíció közelébe emelte a Jobbikot.

Az írás a Kovács Imre vezette *Törésvonalak a magyar társadalom szerkezetében: a fogyasztás, az intézmények és a területi különbségek hatásai* NKFIH kutatás (azonosító: K 1289615) keretében készült. A szerző ezúton fejezi ki köszönetét a *Politikatudományi Szemle* főszerkesztőjének és a két anoním lektornak lényegi pontokra mutató észrevételeikért.

IRODALOM

- Bíró-Nagy András (2019): Párhuzamos valóságok: A demokrácia minőségének percepciója Magyarországon. In: Szabó Andrea–Böcskei Balázs (eds.): *Hibrid rezsimek: A politikatudomány X-aktái*. Budapest, MTA TK, Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 59–76.
- Blau, Peter M. (1977): A Macrosociological Theory of Social Structure. *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No 2, J26–54. <https://doi.org/10.1086/226505>.
- Bruggeman, Jeroen–Péli, Gábor (2014): Small Firm Subsistence and Market Dimensionality. *International Journal of Modern Physics C*, Vol. 25, No. 10, September, 1450053 p. <https://doi.org/10.1142/s0129183114500533>

- Carroll, Glenn R. (1985): Concentration and Specialization: Dynamics of Niche Width in Populations of Organizations. *American Journal of Sociology*, Vol. 90, No. 6, May, 1262–1283. <https://doi.org/10.1086/228210>
- Carroll, Glenn R.–Swaminathan, Anand (2000): Why the Microbrewery Movement? Organizational Dynamics of Resource Partitioning in the U. S. Brewing Industry. *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 3, November, 715–762. <https://doi.org/10.1086/318962>
- Carroll, Glenn R.–Dobrev, Stanislav D.–Swaminathan, Anand (2002): Organizational Processes of Resource Partitioning. *Research in Organizational Behavior*, Vol. 24, 1–40.
- Dobrev, Stanislav D. (2000): Decreasing Concentration and Reversibility of the Resource Partitioning Process: Supply Shortages and Deregulation in the Bulgarian Newspaper Industry, 1987–1992. *Organization Studies*, Vol. 21, January, 383–404. [https://doi.org/10.1016/s0191-3085\(02\)24002-2](https://doi.org/10.1016/s0191-3085(02)24002-2)
- Downs, Anthony (1957): *An economic theory of democracy*. New York, Harper and Row. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_27
- García-Díaz, César E.–Witteloostuijn, Arjen van–Péli, Gábor (2015): Micro-Level Adaptation, Macro-Level Selection, and the Dynamics of Market Partitioning. *Plos One*, Vol. 10, No. 12, e0144574. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0144574>
- García-Díaz César E.–Péli, Gábor–Witteloostuijn, Arjen van (2020): The Coevolution of the Firm and the Product Attribute Space. *Plos One*, Vol. 15, No. 6, e0234007. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0234007>
- Hannan, Michael T.–Freeman, John (1989): *Organizational ecology*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjz813k>
- Hannan, Michael T.–Pólos, László–Carroll, Glenn R. (2007): *Logics of organization theory: Audiences, Codes, and ecologies*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.1515/9781400843015>
- Heller Ágnes (2017a): Interjú: Orbánnál most a Jobbik is jobb. 24.hu/kozelet/2017/11/29/heller-agnes-orbannal-most-a-jobbik-is-jobb
- Heller Ágnes (2017b): Interjú: Nem akar a Jobbik múltjával foglalkozni Heller Ágnes. mandiner.hu/cikk/20171117_heller_agnes
- Heti Válasz (2020): Stumpf András interjúja: Kapaszkodjanak: az új Jobbik-elnök szerint nem feltétlenül kell szavazati jog a határon túliaknak! www.valaszonline.hu/2020/03/02/jakab-peter-jobbik-interju/
- Heti Világgazdaság (2020): Gyurcsány Ferenc 14 pontban foglalta össze az ellenzék teendőit. hvg.hu/itthon/20201206_Gyurcsany_Ferenc_14_pontban_foglalta_ossze_az_ellenzek_teendoit
- Hotelling, Harold (1929): Stability in Competition. *Economic Journal*, Vol. 39, No. 153, March, 41–57. <https://doi.org/10.2307/2224214>
- Irmen, Andreas–Thisse, Jacques (1998): Competition in Multi-Characteristics Spaces: Hotelling was Almost Right. *Journal of Economic Theory*, Vol. 78, No. 1, January, 76–102. <https://doi.org/10.1006/jeth.1997.2348>
- Kolosi, Tamás (1988): Stratification and Social Structure in Hungary. *Annual Review of Sociology*, Vol. 14, No. 1, August, 405–419. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.14.080188.002201>
- Kovács Imre (ed.) (2020): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest, Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont.

- Körösényi András (2012a): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In: Boda Zsolt–Körösényi András (eds.): *Van irány?: Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Körösényi András (2012b): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás: Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21, No. 2, 7–26.
- Lancaster, Kevin J. (1966): A New Approach to Consumer Theory. *Journal of Political Economy*, Vol. 74, No. 2, April, 132–157. <https://doi.org/10.1086/259131>
- Lowery, David–Witteloostuijn, Arjen van–Péli, Gábor–Brasher, Holly–Otjes, Simon–Gherghina, Sergiu (2013): Policy Agendas and Births and Deaths of Political Parties. *Party Politics*, Vol. 19, No. 3, July, 381–407. pp. <https://doi.org/10.1177/1354068811407576>
- McPherson, J. Miller (2004): A Blau-Space Primer: Prolegomenon to an Ecology of Affiliation. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 13, No. 1, February, 263–280. <https://doi.org/10.1093/icc/13.1.263>
- McPherson, J. M.–Smith-Lovin, L.–Cook, J. M. (2001): Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, Vol. 27, No. 1, August, 415–444. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>
- Merrill, Samuel and Grofman, Bernard (1999): *A unified theory of voting: directional and proximity spatial models*. New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511605864>
- Montesquieu [1755]: *A rómaiak nagysága és hanyatlása*. Budapest, Magyar Helikon, 199–200.
- Patkós Veronika (2019): *Székértáborharc: Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó.
- Patkós Veronika–Farkas Eszter (2020): Boldogok a kormánypártiak *socio. hu*, Vol. 10, No. 4, December, 1–22. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.1>
- Péli, Gábor–Nooteboom, Bart (1999): Market Partitioning and the Geometry of the Resource Space. *American Journal of Sociology*, Vol. 104, No. 4, January, 1132–1153. <https://doi.org/10.1086/210138>
- Péli Gábor–Pólos László–Hannan, Michael T. (1999): Szervezeti tehetetlenség: Formalizálási stílusok, elméleti következmények. *Szociológiai Szemle*, Vol. 9, No. 1, 120–142. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9901peli.pdf>
- Péli, Gábor–Witteloostuijn, Arjen van (2009): Optimal Monopoly Market Area Spanning in Multidimensional Commodity Spaces. *Managerial and Decision Economics*, Vol. 30, No. 1, January, 1–14. <https://doi.org/10.1002/mde.1428>
- Rabinowitz, George–Macdonald, Stuart Elaine (1989): A Directional Theory of Issue Voting. *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 1, March, 93–121. <https://doi.org/10.2307/1956436>
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 17, No. 4, 121–144.
- Róna Dániel–Sós Ildikó (2011): A térmodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20, No. 4, 113–140.
- Róna Dániel–Molnár Csaba (2017): Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In: Boda Zsolt–Szabó, Andrea (eds.): *Trendek a magyar politikában 2: A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó. 168–196.
- Szabó Andrea–Gerő Márton (2017): A társadalom politikai integrációja: A politikai értékcsoporthok. In: Kovách, Imre (ed.): *Társadalmi integráció : Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged, Belvedere Meridionale–MTA TK Szociológiai Intézet, 117–153.